

על מה אבדה הארץ

הַבֵּית הַזֶּה אֲשֶׁר אֵתָּה בָּנָה אִם תֵּלֵךְ בְּחֻקֵּי וְאֵת מִשְׁפָּטֵי תַעֲשֶׂה וְשִׁמְרַת אֶת כָּל מִצְוֹתַי לִלְכֹּת בָּהֶם וְהִקְמַתִי אֶת דְּבָרַי אֲתָךְ אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אֶל דָּוִד אָבִיךָ: וְשִׁכַּנְתִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא אֶעְזֹב אֶת עַמִּי יִשְׂרָאֵל: (מלכים א' ו יב-ג).

וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בִּי נִשְׁפָּעֵתִי נְאֻם ה' כִּי לְחֻרְבָּה יִהְיֶה הַבֵּית הַזֶּה: (ירמיהו כב ה).

מִי הָאִישׁ הַחֲכָם וַיִּבֶן אֶת זֹאת וְאֲשֶׁר דִּבֶּר פִּי ה' אֵלָיו וַיִּגְדֶּה עַל מָה אֲבִידָה הָאָרֶץ נֶאֱתָה כַּמְדָּבָר מִבְּלִי עֲבָר: וַיֹּאמֶר ה' עַל עֲזָבְכֶם אֶת תּוֹרָתִי אֲשֶׁר נָתַתִּי לַפְּנִיָּהם וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְלֹא הִלְכוּ בָּהּ: (ירמיהו ט יא-ב).

בבא מציעא דף פה עמוד א – על עזבם את תורת

אמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב: "מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגידה על מה אבדה הארץ?" דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה בעצמו, שנאמר: "ויאמר ה' על עזבם את תורת אשר נתתי לפניהם". אמר רב יהודה אמר רב: שלא ברכו בתורה תחילה.⁴

בבא מציעא דף ל עמוד ב – על שדנו דין תורה

"והודעת להם"⁵ - זה בית חייהם,⁶ "את הדרך" - זו גמילות חסדים, "ילכו" - זה ביקור חולים, "בה" - זו קבורה, "ואת המעשה" - זה הדין, "אשר יעשון" - זו לפנים משורת הדין ... דאמר רבי יוחנן: לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דין תורה ... שהעמידו דיניהם על דין תורה, ולא עבדו לפנים משורת הדין.⁷

¹ חפשו פסוקים מהמקרא לפתוח בהם כדרכנו בקודש ומצאנו את הפסוקים האלה, דבר ה' אל שלמה באמצע תהליך בניית הבית (ראו במקור שם), מהם אפשר ללמוד שקיום הבית הוא על תנאי ואין להוציא מכלל אפשרות את קיצו או חורבנו בנסיבות מיוחדות. (אמנם בתפילת שלמה שני פרקים מאוחר יותר, פרק ח פסוקים מ-ו, אפשרות זו איננה נזכרת, אלא רק גלות ושבייה ואדרבא, חזרה לארץ באמצעות תפילה דרך "בית הזה"). אבל כאן היא קיימת ואף מזכירה את פרשת אם בחוקותי תלכו ומכלל הן אתה שומע לאו.

² מה שסתם ורמז שלמה אומר ירמיהו, נביא החורבן במפורש. ראו גם דבריו להלן בפרק כו פסוקים ה-ו: "... וְלֹא שָׁמַעְתֶּם: וְנָתַתִּי אֶת הַבֵּית הַזֶּה כְּשֶׁלָּה וְאֶת הָעִיר הַזֹּאת אֶתֵּן לְקָלָה לְכָל גּוֹי הָאָרֶץ". ראו איך המלך והכהנים נבעתים שם מהרעיון שיכול להיות בכלל מצב שהבית לא יוסיף להתקיים, בעוד שירמיהו מביא להם תקדים מחורבן המשכן ומקדש בשילה. ואחרי כל זאת, חזרנו לתורה עצמה לתוכחה של סוף ספר ויקרא ומצאנו את הפסוק הבא (פרק כו פסוק לא): "וְנָתַתִּי אֶת עֵרִיכֶם חֻרְבָּה וְהִשְׁמַתִּי אֶת מִקְדָּשֵׁיכֶם וְלֹא אֶרִיחַ בְּרִיחַ נִחְתְּכֶם". וכבר התעכבו מפרשים ודרשנים על לשון הריבוי "מקדשים", ראו למשל רש"י על הפסוק שם, מדרש ספרא ב' ו, עד שהיו שהציעו שמדובר בבמות (בשם עמוס חכם ז"ל). אך אין מקרא יוצא מידי פשוטו ואשר בקשנו מצאנו - פסוקים מהתורה ומהנביאים המזכירים את האפשרות שבית המקדש, משכן ה', עלול, בתנאים מסוימים, לחדול מלהתקיים, היינו שכל קיומו נתון בידי אדם ולא בידי שמים. וכל היכול להוסיף לנו בעניין זה פסוקים מהתנ"ך, טרם שנעבור למדרש, בדרך יבורך.

³ קשה עלינו הפרידה מפסוקי המקרא ונזכרנו גם בפסוק זה מירמיהו, ממנו לקחנו את כותרת הגיליון, אשר מעורר את השאלה: "על מה אבדה הארץ?" וקורא לעשות חשבון נפש ללמוד לקח, להשכיל ולהבין מקורות העתים על מנת להיזהר מאובדן דומה בעתיד. ירמיהו לא מחכה לתשובת בני האדם ושם מיד בפי הקב"ה את התשובה: "על עזבם את תורת". וגם כאן כבר הקדימה התורה בפרשת נצבים (דברים פרק כט) ואמרה: "וְאָמְרוּ כָּל הַגּוֹיִם עַל מָה עָשָׂה ה' כִּכָּה לָאָרֶץ הַזֹּאת מִה חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה: וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאָם אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". הגויים, הנכרי אשר בא מארץ רחוקה (וגם בניכם הדור האחרון, ראו שם), הם אשר שואלים והם אשר עונים: על מה זה קרה החורבן? והתשובה: "על אשר עזבו את ברית ה'". אגב, שימו לב שגם בירמיהו זה וגם בפרשת נצבים לא מוזכר כלל חורבן הבית, רק חורבן הארץ. אך חז"ל לא עשו הבחנה זו, שאולי ההיסטוריונים של תולדות עם ישראל בימי בית שני, עושים. ולא נכנס כאן לנושא של "גלינו מארצנו" או הוגלנו מארצנו ומה גרם לישוב היהודי במאות השנים שאחרי חורבן בית שני להתדלדל, עד שפסק כמעט לגמרי.

⁴ מדרש זה פותח במקום בו סיימנו זה עתה, בפסוק מירמיהו המבקש לחקור ולהבין "על מה אבדה הארץ", ואשר נותן תשובה כפשוטו של מקרא, על עזיבת התורה. ומשום מה לא השכילו החכמים והנביאים של אותו דור לראות דבר לכאורה פשוט כזה וצריך היה את התערבות הקב"ה או דיבור הנביא בשמו! המשך המדרש, דברי רב יהודה אמר רב: על שלא ברכו בתורה תחילה, נותנים אולי הסבר מסוים. ראו פירוש רש"י בגמרא שם שמדגיש את החלק בפסוק בירמיהו: "אשר נתתי לפניהם", המקביל לברכת התורה: "אשר נתן לנו תורת אמת ... נותן התורה". כמו כן ראו פירוש שטיינזלץ שם: "שלא התייחסו לתורה כנושא של קדושה, כתורת ה' ... והיא נעשית כלימוד חילוני של סתם שאין בו כל משמעות של קדושה". את זאת, כנראה יכול לראות רק בוחן כליות ולב הרואה לא רק לעיניים כי אם גם ללב ולכן צריך הקב"ה לקבוע: "על עזבם את תורת". אך ראו גם הדרשות על הפסוק בישיעהו ח טז: "צור תְּעוֹדָה חֲתוּם תּוֹרָה בְּלִמְדָּךְ" (בראשית רבה מב ג, סנהדרין קג ב) שמפליגים בעזיבת התורה פשוטו כמשמעו בתקופת אחז מלך יהודה "שאחז בתי כנסת ובתי מדרשות".

⁵ הוא דורש את הפסוק מספר שמות פרק יח פסוק כ, דברי יתרו למשה בעצתו למינוי הדיינים: "וְהִזְהַרְתָּה אֶתְהֶם אֶת הַחֻקִּים וְאֶת הַתּוֹלָת וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָּהּ וְאֵת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשוּן".

⁶ רש"י: "ללמוד להם אומנות להתפרנס בו". שטיינזלץ: "להודיעם ולעצם לעסוק במלאכה שיחיו ממנה".

⁷ הפרשנים מדגישים שלא מדובר בבית הדין, שהרי בית הדין מצווה לדון בדין תורה, אלא בבעלי הדין שמקפידים זה על זה ואינן מוותרים כהוא זה לחברו ורצים עם כל דבר לבית דין. ראו למשל פירוש תורת חיים על גמרא זו שמדגיש שאי לכך אין זה שונה מהסיבה הידועה של שנאת חינוס: "דמחמת שנאה העמידו דבריהם על דין תורה דווקא ולא רצו לוותר כלום". אך אולי יש גם לפנים משורת הדין על בית הדין, בציווי לנסות לפשר בין בעלי הדין (רש"י דברים ו יח) כשיטת אהרון הכהן (סנהדרין ז ע"א) ולא תמיד לעמוד על קוצו של י"ד, כגון בדיני כשרות, עגונות, גיור, ייחוס משפחה וענייני ציבור ומדינה. נשמח לשמוע הערות בנושא זה.

מסכת יומא דף ט עמוד ב – בין בית ראשון לבית שני

מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים. עבודה זרה – דכתיב: "כי קצר המצע מהשתרע" (ישעיהו כח כ). מאי קצר המצע מהשתרע? אמר רבי יונתן: קצר מצע זה מהשתרר עליו שני רעים כאחד...⁸

גילוי עריות, דכתיב: "ויאמר ה' יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים הלוך וטפוף תלכנה וברגליהן תעכסנה" (ישעיהו ג טז) ... שהיו מביאות מור ואפרסמון ומניחות במנעליהן, וכשמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות ומתזות עליהן, ומכניסין בהן יצר הרע כארס בכעוס.⁹ שפיכות דמים, דכתיב: "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה" (מלכים ב כא טז).¹⁰

אבל מקדש שני, שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם. ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים.¹¹

....

רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרומיהו: ראשונים שנתגלה עונם – נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עונם – לא נתגלה קצם. אמר רבי יוחנן: טובה צפורן של ראשונים מכריסן של אחרונים. – אמר ליה ריש לקיש: אדרבה, אחרונים עדיפי, אף על גב דאיכא שעבוד מלכות – קא עסקי בתורה! אמר ליה: בירה תוכיח, שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים. שאלו את רבי אלעזר: ראשונים גדולים או אחרונים גדולים? – אמר להם: תנו עיניכם בבירה. איכא דאמרי, אמר להם: עידיכם בירה.¹²

⁸ שאין מקום לעבודה זרה ולעבודת ה' ביחד, לארון הברית ולצלם שהעמיד מנשה בבית המקדש. ראו הרחבה של מדרש זה באיכה רבה פתיחתא כב: "אמר ריש לקיש: הוי מגיעי בית בבית שדה בשה יקריבו (ישעיהו ה ח) הגעתם חורבן ראשון לחורבן שני, מה חורבן ראשון ציון שדה תיחרש אף חורבן שני ציון שדה תיחרש ... מי גרם למקום ליחרב? על שלא הניחו מקום שלא עבדו בו עבודת כוכבים. בתחילה היו עובדין אותו במטמוניות ... וכיון שלא מיחו בידם חזרו להיות עושין אחר הדלת ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין על הגגות ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בראשי ההרים ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בשדות ... על כל תלם ותלם היו מעמידין צלם ... אמרי היה אחד מהן חורש שדהו לוכסון מעמיד צלם באמצע כדי שיהו ראשי תלמים מראין לה. וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בראשי הדרכים ... התחילו להיות עושין ברחובות ... וכיון שלא מיחו בידן חזרו להיות עושין בעיירות ... חזרו להיות עושין בחוצות ... עד אימתי? עד שהכניסוה לבית קדשי הקדשים, שנאמר (יחזקאל ח) סמל הקנאה הזה בביאה ... א"ר ברכיה (ישעיה כ"ח) כי קצר המצע מהשתרע, מהו מהשתרע שתריע לקבל אשה ובעלה וריעה". אבל במדרש איכה רבה עצמו, בפתיחתא י', מצאנו דעה הפוכה. ראו דברינו [פתיחתא דאיכה רבה – 1](#); וכן דברינו [על השיתוף](#) בפרשת כי תשא, שם הראינו דעות קוטביות שהלוואי ובני ישראל המשיכו לעבוד את הקב"ה גם אם ביחד עם עבודה זרה: "ויעזבו את ה' ולא עבדוהו, ואפילו בשותפות. אמר רבי אבא בר כהנא: לא תהא כהנת כפונדקית ... לא עשאוני בני ככרזימין הזה שבא באחרונה ... משל לעבדו של מלך שעשה סעודה לחיילותיו וזימן כל לגיונותיו של מלך ולרבו לא קרא, אמר לו המלך הלואי השוית אותי ככל חיילותי. כך אמר הקב"ה: הלואי עשאוני בני ככרזימין הזה שבא באחרונה אלא ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל" (אסתר רבה ג ד).

⁹ על גילוי עריות נראה להלן, בסיפור על שולית הנגר.

¹⁰ על שפיכות דמים שגרמה לחורבן, ראו ספרי במדבר פסקא קסא (מובא גם בגמרא יומא כג ע"א): "ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה, מגיד הכתוב ששפיכת דמים מטמא הארץ ומסלקת את השכינה ומפני שפיכות דמים חרב בית המקדש. מעשה בשני כהנים שהיו שוין ורצין ועולין בכבש וקדם אחד מהם לחבירו בתוך ארבע אמות, נטל סכין ותקעה לו בלבו. בא רבי צדוק ועמד על מעלות האולם ואמר: שמעוני אחינו בית ישראל, הרי הוא אומר: כי ימצא חלל באדמה וגו' (דברים כא א) בואו ונמדוד על מי ראוי להביא את העגלה, על ההיכל או על העזרות? געו כל ישראל בבכייה. ואח"כ בא אביו של תינוק ומצאו מפרפר. אמר להם: אחינו הריני כפרתכם, עדיין בני מפרפר וסכין לא נטמאת. ללמדך שטומאת סכינים חביבה להם יותר משפיכות דמים". אלא שכאן זה בפירוש בית שני.

¹¹ ובמקבילה בתלמוד ירושלמי מסכת יומא פרק א הלכה א בלשון קצרה כדרכו של הירושלמי: "מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עובדים עבודה זרה ומגלים עריות ושופכי דמים וכן בשיני. רבי יוחנן בר תורתא אמר: מצאנו שלא חרבה שילה אלא שהיו מבזים את המועדות ומחללין את הקדשים. מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עובדי עבודה זרה ומגלי עריות ושופכי דמים. אבל בשיני מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה וזהירין במצות ובמעשרות וכל ווסת טובה היתה בהן, אלא שהיו אוהבין את הממון ושונאין אילו לאילו שנאת חנם. וקשה היא שנאת חנם שהיא שקולה כנגד ע"ז וגילוי עריות ושפיכות דמים". מקובל להמשיך מכאן לסיפור של קמצא שהוא דוגמא לשנאת חנם, כפי שמפרש למשל מהרש"א במספר מקומות. וכבר הראינו בדברינו [קמצא ובר קמצא – חלקם של חכמים](#) שעיקר הביקורת שם היא על החכמים שלא מחו (ועל הקפדותיו וחומרותיו של זכריה בן אבקילוס) ולא על אותו אדם שעשה סעודה והקפיד על בר קמצא וגרש אותו.

¹² ובמקבילה בירושלמי יומא פרק א: "דלמה רבי זעורה ור' יעקב בר אחא ורבי אבונה הוון יתבין אמרינן: ביותר שבראשון נבנה ובשיני לא נבנה. אמר רבי זעורה: הראשונים עשו תשובה והשניים לא עשו תשובה. אמר רבי אלעזר: הראשונים נתגלה עוונם ונתגלה קיצם השניים נתגלה עוונם ולא נתגלה קיצם. שאלו את רבי אליעזר: דורות האחרונים כשרים מן הראשונים? אמר להן: עידיכם בית הבחירה יוכיח. אבותינו העבירו את התקרה "ויקל את מסך יהודה", אבל אנו פגענו את הכתלים "האומרים ערו ערו עד היסוד בה". אמרו: כל דור שאינו נבנה בימיו מעלין עליו כאלו הוא החריבו". סיומת זו מחזירה אותנו לתקופה בה חוברו המדרשים שאנו דנים בהם. הדיונים "על מה אבדה הארץ", מה אירע בשילה, מה קרה בבית ראשון ומה בשיני, מקבלים מימד אחר כאשר המדרש מביט אל עצמו, אל תקופתו הוא, שהיא אחרי חורבן בית שני, סביר גם אחרי מרד בר כוכבא, כאשר שום סיכוי באופק לבית שלישי לא נראה. מנקודת עמדה ומבט זו, צריך הדרשן, להצניע את דבריו ובקורתו על בית ראשון. הקמת בית שני מעידה על כך שהראשונים היו טובים יותר, שהסיבות לחורבן בית ראשון לא עלו ליותר משבעים שנות גלות (בהם ריצתה הארץ את שבתותיה). אבל אנחנו, אנשי פוסט בית שני, אין לנו אלא להלין על עצמנו ולחדול אולי מדיון על חטאם של ראשונים. כל יום שעובר ואין בית המקדש נבנה, ומספר השנים מאז החורבן ודאי עבר כבר הרבה את השבעים, מחליש את עצם הדיון "על מה אבדה הארץ".

מסכת גיטין דף נח עמוד א – אשת הנגר והשוליה¹³

מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשת רבו, ושוליה דנגרי הוה. פעם אחת הוצרך (רבו) ללוות, אמר לו: שגר אשתך אצלי ואלוונה. שיגר אשתו אצלו, שהה עמה שלשה ימים. קדם ובא אצלו, אמר לו: אשתי ששיגרתני לך היכן היא? אמר לו: אני פטרתיה לאלתר, ושמעתי שהתינוקות נתעללו בה בדרך. אמר לו: מה אעשה? אמר לו: אם אתה שומע לעצתי גרשה. אמר לו: כתובתה מרובה, אמר לו: אני אלווך ותן לה כתובתה. עמד זה וגרשה, הלך הוא ונשאה. כיון שהגיע זמנו ולא היה לו לפורעו, אמר לו: בא ועשה עמי בחובך. והיו הם יושבים ואוכלים ושותין והוא היה עומד ומשקה עליהן, והיו דמעות נושרות מעיניו ונופלות בכוסיהן, ועל אותה שעה נתחַתם גזר דין. ואמרי לה: על שתי פתילות בנר אחד.¹⁴

איכה רבה פתיחתא ב – על מאסה של תורה

רבי אבא בר כהנא פתח: "מי האיש החכם ויבן את זאת" (ירמיהו ט יא). תני רבי שמעון בן יוחאי: אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר מְשֻׁנִים, שנאמר: "על מה אבדה הארץ ... ויאמר ה' על עזבם את תורת" (שם) ...¹⁵

ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל ברבי יצחק אמר: מצינו שויתר הקב"ה על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על מאסה של תורה, שנאמר: "על מה אבדה הארץ" - על עבודת כוכבים ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים אין כתיב כאן, אלא – "על עזבם את תורת" (ירמיהו טז) - הלוואי אותי עזבו ותורתי שמרו, מתוך שהיו מתעסקין בה, המאור שבה היה מחזירן למוטב.¹⁶

תוספתא מנחות פרק יג הלכות כב-כג – בין משכן שילה למקדשי ירושלים

אמר ר' יוחנן בן תורתא: מפני מה חרבה שילה? מפני בזיון קדשים שבתוכה.¹⁷ ירושלם בניין הראשון מפני מה חרבה? מפני עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים שהיה בתוכה. אבל באחרונה, מכירין אנו בהן שהן עמלן

¹³ הגמרא במסכת גיטין פרק הניזקין, דפים נה-נח, היא מקור מרכזי לאגדות החורבן, בראשן הסיפור הידוע אולי יותר מכל על קמצא ובר קמצא שבגין אותו מעשה חרבה ירושלים, לאגדה זו הקדשנו גיליון מיוחד בשם **קמצא ובר קמצא – חלקם של חכמים**. מכל שאר האגדות שם, בחרנו להביא הפעם את זו שמסלימה את עבירת גילוי עריות ואולי מקפלת בתוכה הרבה יותר מכן.

¹⁴ שתי פתילות בנר אחד הוא לשון נקייה אף יותר מהלשון שראינו בגמרא יומא ובאיכה רבה: "כי קצר המצע מהשתרע ... לקבל אשה ובעלה וריעה". מכל אגדות החורבן, נראה שזו היחידה שמסתיימת בלשון הקשה ביותר: **על אותה שעה נחתם גזר הדין**. הרבה עברות כבר היו וזו ודאי לא הראשונה ולא היחידה. ואם לא די לנו במה שראינו עד כאן, הרי לנו כתוספת גם הגמרא בראש השנה יז ע"א: "המנין, והמסורות, והמשומדים והאפיקורסים, שכפרו בתורה, ושכפרו בתחיית המתים, ושפירשו מדרכי צבור, ושנתנו חיתתם בארץ חיים, ושחטאו והחטיאו את הרבים ... שפשטו ידיהם בזבול ... ואין זבול אלא בית המקדש, שנאמר: בנה בניתי בית זבול לך". אבל הדמעות של האיש שעומד ומשרת את מי שגזל ממנו את אשתו (ואת רכושו?) ואת אשתו שבגדה בו, הן שחתמו את גזר הדין. הן המכה בפטיש ובקורנס ששברו בהם את היכל ה'. ראו תוספת על מדרש זה במים האחרונים. וכנגד סיפור קשה זה על גירושין של איש ואשה, ראו בבראשית רבה פרשה יז הסיפור על אשתו של ר' יוסי הגלילי שגרשה משום שבייתה אותו בעיני חבריו, אך אח"כ חזר והכניסה לביתו. וראו גם הסיפור בויקרא רבה לד יד על שנות הבצורת ובקשת ר' תנחומא מבני עירו "שיחלקו צדקה", וירד הגשם בזכות אותו אדם שריחם על גרושתו.

¹⁵ חזרנו למדרשים בהם פתחנו, אשר תואמים את דברי המקרא, שהחורבן בא על עזיבת התורה ומצוותיה. בא ר' שמעון בר יוחאי, זה שדורש לימוד תורה טוטלי של והגית בו יומם ולילה כנדרש בגמרא ברכות ל"ה (ראו הדף **ואספת דגנך** בפרשת עקב), ומוסיף את מוטיב התמיכה בלומדי תורה, שכר סופרים ומשנים בעיקר לתינוקות של בית רבן, של הדור הצעיר שאולי הוא יביא את השינוי. ובהמשך יבואו האמוראים וילכו עם המוטיב של לימוד התורה צעד אחד "קטן" נוסף.

¹⁶ בירושלמי חגיגה פרק א הלכה ו ובפסיקתא דרב כהנא טו הנוסח הוא: "**השאור** שבה מקרבן מחזירין אצל". שאור מול מאור. הבדלי סגנון ולשון? חילופי נוסחאות? שיבושי מעתיקים? או שמא "שאור" יצר הרע (ברכות יז ע"א) ו"מאור" יצר הטוב? ולעצם הדרשה, צריך לומר שההתעסקות בתורה (אי עזיבתה) איננה קיום המצוות, שהרי הדרשן מוכן שיעברו על שלוש העבירות החמורות שבתורה ובלבד שלא יעזבוה, וגם לא הלימוד לשמה ובקדושה כפי שראינו לעיל, אלא הלימוד וההתעסקות האינטלקטואלית גרידא, גם אם מאד שלא לשמה. עד כדי כך גדולה האמונה בכוחה של התורה. מדרש זה דן בבית ראשון, בגלל הפסוק מירמיהו שהוא דורש, ומציג לא רק דעה שונה מזו שאומרת שבית ראשון חרב בגלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, אלא גם דעה שונה בתכלית מזו שבגמרא בבא מציעא לעיל שלא ברכו בתורה, שלא למדו בקדושה! נראה שיש כאן השלכה מבית שני לבית ראשון ואולי גם ערוב תחומים וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו **פתיחתא דאיכה רבה – 1** ושם גם שאלנו איך אפשר להלום דברים אלה מול דברי הגמרא בבבא קמא נ ע"ב: "כל האומר הקב"ה ותן יותרו חייר", וטרם מצאנו מי שיאיר עינינו בכך.

¹⁷ הכוונה למעשיהם של בני עלי, ראו שמואל א פרק ב. הסיפור לא מתחיל בבית ראשון, אלא בשילה שכפי שראינו בתחילת דברינו, ירמיהו נעזר באירוע זה כדי להזהיר את אנשי בית ראשון מפני חורבנו. ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) ל"ב מדות באגדה עמוד 267 נזכרים גם נוב וגבעון: "אל תבטחו לכם וגו' היכל ה' היכל ה' המה (ירמיהו ז ד). למה נאמר ג' פעמים? ... אמר להם: ראו ג' מקדשות שחרבו נוב ושילה וגבעון, היזהרו שלא יחרב זה". ראו גם על נוב וגבעון במסכת זבחים ק"ח ע"ב: "כשמת עלי הכהן חרבה שילה ובאו לנב, כשמת שמואל הרמתי חרבה נוב ובאו לגבעון". ולא מצאנו מפורש מדוע חרבו נוב וגבעון. נוב, כנראה קשורה למותו של שמואל ומעשיו של שאול שהרג את כל אנשי נוב הכהנים, אבל על סיבת חורבן גבעון לא נודע לנו. וכבר זכינו להשלים דף מיוחד על **משכן שילה** בפרשת תרומה.

בתורה וזהירין במעשרות, מפני מה גלו? מפני שאוהבין את הממון ושונאין איש את רעהו. ללמדך שקשה שנאת איש את רעהו לפני המקום ושקלה הכתוב כנגד עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים.¹⁸

אבל בבנין האחרון שעתידיה ליבנות בחיינו ובימינו מה נאמר בו? "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נֶכֶן וְהָיָה הָרָבִית ה' בְּרֵאשֵׁי הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֵי אֱלֹהֵי כָל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הָרַי אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְלִרְנוּ מִדְרָכָיו וְנִלְכֶה בְּאַחֲרֵיתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַם" (ישעיהו ב ב-ג). ואומר: "כִּי יֵשׁ יוֹם קָרָאוּ לְנָצְרִים בְּהָר אֶפְרַיִם קוֹמוּ וְנַעֲלֶה צִיּוֹן אֶל ה' אֱלֹהֵינוּ" (ירמיהו לא ה).¹⁹

שנזכה לגאולה השלימה, לנחמת ציון ובניין ירושלים מחלקי המים

מים אחרונים 1: הסיפור על שולית הנגר נגרא שנתן עיניו באשת רבו והפך אותו למשרתו נמצא גם באיכה רבה (בובר) פרשה ג, שם נקשר הסיפור בדיון של כנסת ישראל עם הקב"ה, בעקבות החורבן, על אומות העולם שסירבו לקבל את התורה בעוד שעם ישראל קיבל וכעת הוא מוגלה ומוכה. הברית של הרב (כנסת ישראל) עם האשה (השכינה) חוללה בידי השוליה (אומות העולם) שכעת הם זוכים לגדולה וכנסת ישראל עומדת ומשרתת אותם. ראו בהקשר זה משל הסוס והשור שנפל למשכב, בדברינו [ייתי ולא איחמיניה](#).

מים אחרונים 2: ראו הסיפור על תולדותיו של ר' יוחנן בן תורתה, המוזכר בתוספתא האחרונה שהבאנו. פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יד – פרה: "אמרו רבותינו: מעשה היה בישראל אחד שהיה לו פרה אחת חורשת. נתמעטה ידו ומכרה לו לגוי אחד. כיון שלקחה הגוי וחרשה (עמה) [עמו] ששת ימים של חול. בשבת הוציאה שתחרוש עמו ורבעה לו תחת העול. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. כיון שראה כן, הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו: בוא טול פרתך שמא צער יש בה, שהרי כמה אני מכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. אותו ישראל הבין לומר בשביל של שבת והיתה למודה לנוח בשבת. א"ל: בוא ואני מעמידה. כיון שבא ואמר לה באזנה: פרה פרה, את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת ימי החול, בשבת היית נינוח. עכשיו שגרמו עונותי ואת ברשות גוי, בבקשה ממך, עמדי וחרשי. ומיד עמדה וחרשה.²⁰ א"ל אותו הגוי: אני מבקשך טול פרתך. עד עכשיו אני בא ומיסב אחריך שתהא בא ומעמידה, על אחת חוץ מזו ומזו אני מניחך עד שתאמר לי מה עשית לה באזנה. אני נתייגתי בה והכיתי אותה ולא עמדה. התחיל אותו ישראל מפייסו ואומר לו: לא כישוף ולא כשפים עשיתי, אלא כך וכך הסחתי לה באזנה ועמדה וחרשה. מיד נתיירא הגוי, אמר: ומה אם פרה שאין לה לא שיחה ולא דעת הכירה את בוראה, ואני שייצרני יוצרי בדמותו ונתן בי דעת, איני הולך ומכיר את בוראי? מיד בא ונתגיר, ולמד זכה לתורה והיו קוראים שמו יוחנן בן תורתה. ועד עכשיו רבותינו אומרים הלכה משמו".

¹⁸ ראו דבריו הבוטים של פירוש העמק דבר על הפסוק בשירת האזינו: "שיחת לו לא בניו מומם, דור עיקש ופתלתול". וכך הוא אומר על אנשי בית שני: "... והנה ידוע דחורבן ראשון היה בשביל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים ... וחורבן בית שני חרב מפני שנאת חנם. וביארנו בס' במדבר ל"ה ל"ד שהיו עוסקים בתורה ועבודת ה', אך היה רוב שפיכות דמים לשם שמים, שהיו דנים את העובר על איזה דבר שהוא צדוקי ומסור ומורדין וכדומה. ובזה נעשה הנהגתם מקולקלת מאד והכל לשם שמים ... ועל דור חורבן בית שני אמר: דור עקש ופתלתול. שהוא הולך בעקשות ותועה מדרך השכל, ומפוטל הרבה מעורב ומסובך מעשים טובים עם מעשים רעים, וקשה להפריד הטוב מן הרע באשר הרע נעשו לשם שמים". ראו גם המשך דבריו שם על הפסוק: "עם נבל ולא חכם" – "הלה' תגמלו זאת. אמר על חרבן בית ראשון ... ועל חורבן בית שני אמר עם נבל ולא חכם ... שלמדים ויגיעים בתורה המכשרת להיות צדיק ישר ... ולא חכימון להיות נזהרים מהנהגה רעה ... שחורבן בית שני בא הקלקול ע"י גדולי תורה".

¹⁹ הדרשן חייב לסיים בדברי נחמה. שימו לב בפרט לפסוקי הנחמה הנפלאים מספר ירמיהו דווקא, שאנו קוראים בהפסרת יום שני של ראש השנה: "לֹא אָמַר ה' מִצָּא חַן בְּמִדְבָּר עִם שְׂרִידֵי חָרֵב הַלּוֹךְ לְהַרְגִּיעוֹ יִשְׂרָאֵל: מִרְחֹק ה' נִרְאָה לִי וְאֶהְיֶה עוֹלָם אֶהְיֶה עַל כֵּן מִשְׁכַּתִּי חֹסֶד: ... עוֹד אֲבָנָה וְנִבְנִית בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעֲדִי תַפִּיץ וְיִצְאֶת בְּמַחֹל מִשְׁחָקִים: עוֹד תִּטְעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שְׁמֶרֶן נָטְעוּ נְטֻעִים וְחָלְלוּ: ... הֲבֵן יִקְרֶה לִי אֶפְרַיִם אִם יֵלֵד שְׁעָשְׂעִים כִּי מִדֵּי דְבָרֵי בּוֹ זָכַר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד עַל כֵּן הֵמוּ מְעִי לֹא רַחֵם אֶרְחָמֶנּוּ נָא ה' ". מתוך שלוש נבואות הפורענות של "בין המצרים" נטל ירמיהו, נביא החורבן והזעם, שתיים; וישעיהו – אחת. ואת כל שבע הנחמות שנקרא משבת נחמו ועד ערב ראש השנה, נטל ישעיהו ואף לא אחת נטל ירמיהו. הפסרת יום שני של ראש השנה: "מצא חן במדבר ... הלוך להרגיעו ישראל ... מנעי קולך מבכי ... כי יש שכר לפעולתך ושובו בנים לגבולם" וכן פסוקי הזכרונות בתפילת ראש השנה: "הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים וכו'", הם הפיצוי לירמיהו.

²⁰ כל זה היה בשבת.